

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מז, תשנ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

העברית בצל הלעז: תחום המילות

השפעת הלעז על העברית של ימינו נידונה כבר במקומות רבים ושונים, ביניהם חוברות "לשונונו לעם" שיצאו לאור בשנים האחרונות (ראה, לדוגמה, מאמרו של מ"צ קדרי, "הלעז בעברית", לשונונו לעם מד [תשנ"ג], ג, עמ' 99-109 ומאמרים נוספים הנזכרים בהערה בעמ' 99 שם). לאחרונה אף הוקדש לנושא קובץ בן חמישה מאמרים, "השפעות הלעז על העברית בת-ימינו" (פסיפס, לקט מאמרים 2, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשנ"ה), שבו הוארו פנים שונות של השפעה זו.

בדעתנו לזרוע אור על מגזר נוסף שבו ניכרת היטב השפעה זו, והוא מילות היחס ומילות החיבור.

את המילות הגדיר יפה אברהם אבן עזרא כ"מילות הדבק", דהיינו, מילים המשמשות מלט בין אבני הבניין של הלשון, שהן הפעלים והשמות. התנהגותן של "מילות הדבק" עשויה להשתנות משפה לשפה - ובעיקר בין שפות ממשפחות שונות - ולפיכך יש בה כדי לאפיין את השפה ולהבחינה משפות אחרות.

בעיקר ניכר הדבר במילות היחס המוצרכות, כלומר המתקשרות "אוטומטית" לפעלים מסוימים (ובדרך כלל כל בר בי רב יודע אותן), כגון: חשד ב, התכוון ל-, סמך על - אלה קבועות הן ועומדות בכל לשון מטבע ברייתה, ואין בהן היגיון או כלל שיוכלו להסגירן; וראיה לדבר - אם ניטול, לדוגמה, את הפועל ניגן, ניווכח שהוא מצריך שלל מילות יחס, הכול על פי השפה. בעברית נאמר: "ניגן בכינור", באנגלית: "ניגן (את) הכינור" וביידיש: "ניגן על כינור". ועוד דוגמה מרבות: בעברית נאמר: "אני נמצא ברישימה", ואילו ביידיש וכך גם באנגלית "על הרשימה". באין דרך הגיונית לידעת המילות הראויות לא נותר לנו אלא להסתייע במילון (או לסמוך על ידע המקורות שלנו). "חוסר היגיון" זה שבשימוש המילות הופך אותן לפגיעות ביותר ולקרבות ראשונים על מזבח הלעז, כפי שנראה להלן.

השפות שהטביעו ביותר את רישומן על העברית החדשה הן, מטבע הדברים, היידיש והאנגלית. היידיש השפיעה בעיקר בתקופת התחייה, ועל כן משקיעה פזורים בכל תחומי העברית, ואולם יותר ויותר עוברת ההגמוניה אל האנגלית, הבין-לאומית בשפות העולם.

שילבנו במאמרו דוגמאות מן המתפרסם בעיתונים, המעידות כי השפעת הלעז כיום איננה גדורה בלשון הדיבור, אלא פורצת גם אל הלשון הכתובה.

מכיוון שנושא מאמרנו נרחב, וכאן קצרה היריעה, נעסוק כאן רק במילת היחס **ב**, ויהא המעט מלמד על המרובה.

"ב" שנתחלפה ב"עם"

א. אות היחס **ב** בעברית (ובשאר אחיותיה) היא ציון האמצעי או המכשיר. שימוש זה הוא מסימניה המובהקים של לשוננו, בחינת עמוד מעמודיה, החוצה את כל תקופות הלשון, ואולם בדורנו הולך עמוד זה ומתערער. הדבר ניכר היטב מעימותם של מקורותינו עם הרווח כיום (ולאו דווקא בלשון הדיבור):

- "ויך את האתון במקל" (במדבר כב, כז), לעומת הרווח היום: היכה אותו עם מקל (או סרגל או נעל וכיו"ב).
- "חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפורן שמיר" (ירמיהו יז, א) - וכיום מקובל: כתוב עם עט, עם עיפרון, חורט עם הציפורן (ומעין זה שגור בדיבור: כותבים את המילה עם ח"ית ולא עם כ"ף, תמורת הראוי: בח"ית, בכ"ף).
- "במסמרות ובמקבות יחזקום" (ירמיהו י, יד) - כיום מרבים לומר: לחזק את המדף עם ברגים, עם מסמרים, עם פטיש.

בכל אלה גברה בדורות האחרונים השפעת הלעז האירופי, שכן רבות משפות אירופה נוקטות עם לעומת **ב** בעברית, וביותר השפיעו כאן היידיש (מיט) והאנגלית (with).

כבר רמזנו לעיל, שאין הסטיות הללו מן המקורות נחלת לשון הדיבור בלבד, והן מצויות אף בלשון התקשורת, ונדגים מעט מהרבה:

כשהייתי בכנסת, הלכתי כל יום סביב קריית הממשלה. היום אני הולך ורץ כשצריך. לחטוב עצים בגרזן זו עבודה קשה ואני אוהב לעשות אותה. לקצור עם חרמש, לעשב עם מעדר, לעבוד בנגרות - כל זה פעילות גופנית ואני מוכן להתחרות עם כל ספורטאי. הכי אני אוהב לקצור עם חרמש.

הכריחו עצורים ליייל כחיות ו"אילפו" אותם עם אלות.

הנער היכה את שניר עם צינור ברזל בראשו, בעת שקרובו התכתש עם הנרצח, אך לא ממכה זו נגרם המוות.

בקטע הראשון מספר חבר כנסת מחוויותיו. הוא פותח בעברית ראויה: לחטוב עצים בגרזן, ואחר כך גולש לתומו אל השימוש שמקורו בלעז: עם חרמש, עם מעדר, עם גרזן. בשני הקטעים האחרים גורסת העברית המקורית: באלות, בצינור.

בהקשר זה נזכיר מבעים נפוצים הקשורים לכלי תחבורה, כגון: אתם תבואו עם מוניתי? אנחנו ניסע עם הרכבת. העברית גורסת, כמובן, במונית, ברכבת, וכאן בבואה נאמנה של היידיש.

ההבחנה הראויה שבין **עם** ל-**ב** עשויה לעלות מן המשפט "הגעתי **עם** אשתי במונית". **עם** היא 'בלוויית', **ב** עניינה 'באמצעות', ומכאן ש"הגעתי במטוס" משמעה 'באמצעות', אך אם הבטחתי לילדי מטוס צעצוע, אך טבעי הוא שישאל: אבא, היום תבוא **עם** המטוס? כלומר 'בלווייתו'.

ב. נזכיר עתה מבע נוסף, השגור אף הוא בפינו בעקבות הלעז: השחקנית הגיעה **עם** מעיל פרווה לבן, כלומר: במעיל פרווה לבן, כשהיא לובשת אותו, ואילו **עם** מעיל פרווה פירושו כשהוא על זרועה או באמתחתה. ומעין זה הקטע דלקמן:

אלה שיוצאים לבילוי **עם** דובון... כאלה שהולכים **עם** סנדלים וגרביים וכאלה שלא קנו חגורה מאז הבר-מצווה.

כלומר בדובון, בסנדלים ובגרביים.

ג. פועלי תחילה וסיום מתקשרים במקורותינו באמצעות **ב**, כך במקרא: "בגדול החל ובקטן כלה" (בראשית מד, יב), "ויחלו באנשים הזקנים" (יחזקאל ט, ו), ובלשון חז"ל "פתח בכד וסיים בחבית" (בבא קמא כז ע"א). כיום רווחים בקהלנו משפטים כמו: "נפתח את תכניתנו **עם** שיר עם רוסי (נמשיך **עם** ריקוד יווני) ונסיים **עם** מחול קווקזי". אף הפסוק הראשון שלנו "יתורגם" מן הסתם ללשון ימינו למעין "הוא התחיל **עם** הגדולים וסיים **עם** הקטנים", ואין ספק כי ידן של היידיש והאנגלית בדבר.

לאור האמור יש המקפידים לומר: החל ביום ראשון וכלה ביום חמישי, ולא החל מ כשגור בפי רוב הציבור (ראה, למשל, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ערכו אבא בנדויד והדסה שי; ירושלים תשל"ד, עמ' 174, לעומת אבן-שושן, המביא במילונו את שתי האפשרויות [ועיין עוד אצל יי אבינרי, יד הלשון, עמ' 127, המכשיר את החל/התחיל מ- ומביא לו ראיות רבות וטובות מן המקורות, מן המקרא, מספרות חז"ל ומלשונם של רש"י, הרמב"ם ועוד - העורך]).

ד. הפועל עשה מצריך **ב** כדי לקשרו אל הגוף שבו נעשה מעשה, כלשון הכתוב: "הכסף נתון לך והעם לעשות בו כטוב בעיניך" (אסתר ג, יא) וכך במשנה: "נדבה מה היו עושים בה" (שקלים ו, ו), ואולם כותרת ב"מעריב" מייצגת נאמנה את השגור בפי הציבור היום:

מה עושים **עם** הכסף.

ומעין זה גם במשפט הבא:

אני חייב לשקול בכובד ראש בטרם אחליט מה לעשות **עם** הדו"ח.

דרכה הסלולה של העברית היא: מה עושים בכסף, בדו"ח, ברכוש, בעודף וכו' וכו', ואילו השגור כיום הריחו בבואה של הלעז.

ה. "המחליף פרה בחמור" הוא ראשיתה של המשנה במסכת בבא מציעא ח, ד (והפך אף לביטוי עממי המציין עסק לא יוצלח). והנה בלשון ימינו מתחלפת הרבה **ב** ב־עם בעקבות הלעז, ולכולנו מוכרים מלשון הדיבור מבעים כמו: "תחליפי את המכנסיים עם שמלה", או: "מי החליף את העט שלו עם העט שלי?". הראוי, כמובן: "החליפי את המכנסיים בשמלה" וכד'.

"ב" שנתחלפה ב"על"

א. כבר הזכרנו לעיל את **ב** האמצעי, זו המקשרת אמצעי לפעולה, ואחת הדוגמאות הבולטות לה הוא הפועל **ניגן** כמאמר הכתוב "מנגן בכנור" (שמואל א טז, טז) וכן: "ידוד וכל בית ישראל משחקים לפני ד'... ובכנורות ובנבלים ובמנענים ובצלצלים" (שמואל ב ו, ב). ומה נשמע היום? יש אומרים "מנגן על כינור" ויש אומרים "מנגן כינור". הדרך הראשונה היא חיקוי היידיש (שפילן **אויף** א פידל), והשנייה - בבואת האנגלית (playing the violin). נסתפק בשתי דוגמאות מן העיתונות לשימוש המלוועז:

במסגרת תפקידו בהצגה הוא אמור לנגן **על** חצוצרה, אבל מה לעשות ודנון לא למד אף פעם לנגן **על** הכלי המוסיקלי הזה?

היא בוגרת אוניברסיטה, ניגנה **על** כינור עשר שנים...

נזכיר כאן, שגם הביטוי ההמוני "מנגן **על** העצבים" הריהו בבואה נאמנה של היידיש.

ב. פועלי תנועה שונים נזקקים ל־**ב** המכשיר כדי לקשרם אל כלי תחבורה, כגון: שט בסירה, יורד במעלית, הגיע באופניים, נוסע בקטנוע, טס ב"פאנטום". כבר ראינו לעיל, כי בחלק מן המקרים מומרת ה־**ב** כיום ב־עם בהשפעת הלעז (כגון: יורד עם המעלית, הגיע עם אופניים), ואולם במיעוט המקרים מומרת ה־**ב** ב־על ואף זו בהשפעת היידיש, כגון: נוסע על אופנוע, טס על "פאנטום". וכך בקטע הבא שאף בו תגרוס העברית התקינה "ברחפת":

עצרתי את הנסיעות על הרחפת, עד שבעליה לא יקיימו את רשימת הדרישות שלי.

ג. תמורת "התאמן במטוסים קלים", או "מדפיס(ה) במחשב חדיש" או מרבית לשמוע "על מטוסים", "על מחשב", וכך גם בפועל **ניסה** כמשתקף מן הקטע הבא:

מקס ולזלי, כמו עשרות גברים ונשים בגרמניה, עובדים ב"ניסוי תרופות". הם התנדבו, אם כי בשכר גבוה, להיות "שפני הניסיון" של תרופות חדשות, שנוסו עד כה על בעלי חיים בלבד. יש לנסותן כמה פעמים גם על אנשים, בטרם יוכנסו לשימוש רחב-היקף בעולם כולו.

על פי רוח העברית מנסים דבר בעכברים, בבני אדם, שלא כביידיש ובאנגלית. גם הפועל "הסתכל" מצריך אחריו **ב**: "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו" (משנה אבות ד, כ), ואילו היום כמעט הכול נוקטים **על**: "מסתכל עליי", "מסתכלים על הנוף" וכד' כמקובל ביידיש (קוקן **אויף**...).

ד. תמורת תואר הפועל **מיד** אנו נוקטים לא מעט את הצירוף **על המקום** כגון: "את תוצאות הבדיקה מקבלים **על המקום** ולא בדואר". הצירוף הזה הוא העתק מדויק של היידיש (**אויפן** פלאץ) והאנגלית (on the spot), וכנגדן ייאמר ברוח העברית: **בִּמְקוֹם**.

ה. אין טבעי מלרקוד בחתונה, בנשף או במסיבה, ואם יעלה מישהו בדעתו לומר רקדתי **על** החתונה או **על** הנשף, חוששני כי "יאושפז" מיד באולפן. אף על פי כן שגור בפי כול הביטוי "לרקוד **על** שתי חתונות" לציון מי שעושה שתי מלאכות בבת אחת. העברית המוזרה הזאת איננה אלא חיקוי מדויק של הניב ככתבו וכלשונו ביידיש: "טאנצן **אויף** צווי חתונות". מכוחה של שגרה נעלמת מאתנו המוזרות התחברית שבו, והניב בצורתו היידישאית הוא השגור בקרבנו, הן בלשון המדוברת הן בלשון הכתובה. ואף שאין ספק, **שרקד על** הריחו פרי תרגום מן היידיש, יש לציין עם זאת כי אפשר שהניב המקורי המקביל "פוסח **על** שתי הסעיפים" (על פי מלכים א יח, כא) "מכשיר" בתת-מודע את **רוקד על**.

ו. נעיר לבסוף, כי עדיין אפשר לשמוע מפי דוברי יידיש מבוגרים מבעים כמו: 1. "אינני שומע **על** האוזן הימנית" או "מרוב עייפות לא ראיתי ממש **על** העיניים". כנגד אלה נעמיד פסוק מספר יחזקאל מ, ד (וכיו"ב מד, ה): "בן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע".

2. "אל תפחד, הכלב קשור **על** השרשרת", וכיוצא בו: "השער סגור **על** מנעול" וכך אף נמצא בעיתון: "דירתה של כרמלה יחיא... נעולה **על** בריח". כנגד אלה נעמיד את המשנה: "לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת" (בבא קמא ז, ז). נוסיף ונציין, כי מהלך בקרבנו הניב "**על** מנעול ובריח" המציין סגירה מעולה, כגון בדוגמאות דלקמן:

דלתות הזכוכית הגדולות בחנות הדגל המפוארת של ה"בורסה לתכשיטים"... היו אתמול סגורות **על מנעול ובריח**.

...אם הייתי מעלה את הרעיון לפני כמה שנים, הוותיקים היו סוגרים לי את השער **על מנעול ובריח**.

ואף כאן הראוי: **במנעול ו(ב)בריח**. ונראה שהתדמית המליצית של הצירוף "מנעול ובריח" (ראה נחמיה ג, ג ועוד) גורמת לטשטוש זרותה של **על** הנספחת אליו.

"ב" שנתחלפה ב"תחת"

תוארי פועל רבים נוצרים בעברית בהצטרף ב היחס אל שמות, בעיקר אל שמות מופשטים ובהם שמות פעולה: "המחקר הוכן בהנחיית המרצה או בפיקוחו", "הכוח פעל בפיקודו של האלוף", "הידרדרותו החלה בהשפעת הסם", "הוא התפטר בלחץ המעביד", "המצור החל בהנהגת ארה"ב" ועוד ועוד. זו דרכה של העברית. ומה כיום? דוגמאות אחדות (מני רבות) מתוך העיתונות יפקחו את עינינו:

נהיגה תחת השפעת תרופות ואלכוהול.

עתה נותר לראות... אם יצליח ללכד מחדש את הקואליציה האנטי־עיראקית... תחת הנהגתה של ארה"ב.

הטיפול בהטרדה המינית אינו נמצא תחת אחריותה הבלעדית של קצינת ח"ן ראשית.

האם תהיה במהלך השבועות הקרובים תחת מעקב של אנשי שירות הרווחה.

יכולת עבודה תחת לחץ ויכולת קבלת החלטות.

בכל אלה - ורבים נוספים - הומרה ה־ב העברית בתחת בהשפעתה (לא תחת השפעתה!) של under האנגלית, שבה מצאנו: threat, influence, leadership, responsibility, pressure, under command, ביידיש תשמש תחת בחלק מן הדוגמאות הנ"ל: אונטער דרוק (תחת לחץ), אונטער אחריות, אונטער השפעה ועוד [וראה יי אבינרי, יד הלשון, עמ' 620]. דוגמה מאלפת לשימוש זה היא הצירוף הנפוץ "תחת השגחת הרבנות" המצוי על אריזות מוצרי מזון, בשלטי קיוסקים ועוד. תעודת ההכשר המצולמת כאן תעיד כמאה עדים, כיצד החלה העברית לדור בכפיפה אחת עם האנגלית והיידיש.

 CERTIFICATE This is to certify that the food in this sealed packet has been prepared and packed under the Rabbinical supervision of the Joint Kashrus Committee "Kedassia", London. <u>חמץ</u> — ואינו ראוי לחג הפסח	בס"ד תעודת הכשר המאכלים בחבילה הזאת הוכנו תחת השגחת הרבנות של התאחדות קהלות החרדים "כרתיא" בלונדון. NOT FOR PASSOVER USE הכשר די עסן־וואָרן אין דעם פּאַקעט זיינען צוגעגרייט אונטער אויפזיכט פֿון הרבנות של התאחדות קהלות החרדים "כרתיא". לונדון.
--	--

עינינו הרואות כי השפעת הלעז שכאן ניכרת היטב גם בלשון העיתונות, ואולם למרבה הפלא היא קנתה לה שבייתה גם בלשון הרדיו והטלוויזיה, הנחשבת לשון מוקפדת, ונדגים (על קצה המזלג):

הם עובדים **תחת** השגחתו של הארכיאולוג (רצה לומר: בהשגחתו).

הנסיגה מלבנון נמשכת **תחת** גשם שוטף (רצה לומר: בגשם).

...ו**תחת** איומים נטלו מהם את כספם (רצה לומר: באיומים).

...שהגיע לישראל **תחת** שם בדוי (רצה לומר: בשם בדוי).

...בנושאים שאינם **תחת** אחריותו הישירה (רצה לומר: באחריותו).

הדבר נעשה **תחת** מסווה של אוטונומיה (רצה לומר: במסווה).

מערכת השיפוט בשטחים עובדת **תחת** עומס רב (רצה לומר: בעומס, או ליתר פשטות: עמוסה מאוד).

מחנה אלבורג' נתון **תחת** עוצר (רצה לומר: נתון בעוצר).

"ב" שנתחלפה ב"את"

מדרך העברית לומר: "הפועל ניצחה **את** מכבי במשחק בחיפה" כלומר, מנצחים **את** היריב במשחק (או בתחרות או בגמר). והנה חדר נטע זר ללשונו, ומאמני הספורט וחניכיהם מבטיחים לנו חדשים לבקרים: הפעם ננצח **את** המשחק, ולא במשחק. חידוש מהפכני זה בתחביר העברית אינו אלא תרגום אוטומטי של win the game שבאנגלית. אף שראשיתו של שימוש זה בתחום הספורט, יש שהוא משרך את דרכו גם לעברית ה"כללית", וכבר מצאנו בעיתונות:

הציבור הרחב יצביע בלי קשר עם התעמולה המוקרנת. מכאן ההרגשה שאיתה אני מסתובב כבר שבוע ימים: שהליכוד ינצח **את** התשדירים והמערך **את** הבחירות.

את הקדם, בארץ, ניצח [השיר] בזכות הגימיק של שרה'לה שרון.

וכמובן, העברית גורסת: "ינצח בתשדירים או בבחירות"; "בקדם (-אירוויזיון) ... ניצח", וכל כיוצא באלה.

כל מה שהבאנו כאן אינו אלא מקצת שבמקצת מבבואות הלעז שנשתקעו ומשתקעות בלשונו המתחדשת, שהרי גדרנו עצמנו לתחום המילות בלבד, ואף בו התגדרנו במילת היחס **ב** בלבד.

אין כל ספק, כי ההתרחקות מלשון מקורותינו הקדומים היא המכשירה את הקרקע לצמיחת נטעים זרים ולדחיקת המקורי מפני המלועז.